

Wojciech Zajączkowski

OBSZARY CHRONIONE WOJEWÓZTWA ŁÓDZKIEGO
LES TERRAINS PROTÉGÉS DE LA VOÏVODIE DE ŁÓDŹ
PROTECTED REGIONS IN ŁÓDŹ VOIEVODSHIP

Województwo łódzkie należy do obszarów, które od dawna zamieszkiwali ludzie i już od czasów prehistorycznych oddziaływali na otaczającą ich przyrodę. Jednak jeszcze w wieku XVIII obszary dzisiejszej Łodzi i okolic pokrywała w dużej części puszcza. Jak podaje S. M. Z a j ą c z k o w s k i (1976) puszcza ta poprzerywana była dolinami rzecznyymi i większymi lub mniejszymi polanami. Według mapy D. Gilly'ego, pochodzącej z końca XVIII w., tereny osadnictwa zgierskiego były w dużej części pozbawione lasów. Ale już nieco dalej na południe mamy do czynienia ze znacznymi kompleksami leśnymi, ciągnącymi się od Łagiewnik do doliny rzeki Łódki. Obszar obecnego śródmieścia między dolinami Łódki i Jasieni pokryty był także lasami. Zwarte kompleksy leśne pokrywały też zlewiska Jasieni z Olechówką, skąd ciągnęły się aż do ujścia Łódki do Neru pod Konstantynowem. O pierwotnym i rozległym charakterze ówczesnej przyrody świadczyć może i to, że – jak podaje E. O. K o s s m a n (1934) – ostatniego niedźwiedzia upolowano w lasach koło Bedonia w początkach XIX w., a wilki spotykane były w podłódzkich lasach do lat sześćdziesiątych tegoż stulecia.

Rewolucja przemysłowa, jaka miała miejsce w ubiegłym wieku, miała także wpływ na środowisko przyrodnicze. I to oczywiście wpływ bardzo negatywny. Zapotrzebowanie na drewno opałowe spowodowało masowe wycinki lasów. Liczne rzeki, jakie położone są na obszarze naszego województwa, zostały wykorzystane jako źródło wody dla przemysłu, co spowodowało osuszanie terenu i przekształcenie tychże rzek w kanały ściekowe. Powstało wielkie miasto przemysłowe – Łódź. Wokół niego rozwinęły się także inne miejscowości.

Do czasów współczesnych przetrwała tylko niewielka liczba obszarów, gdzie przyroda jest zachowana w formie niedalekiej od naturalnej, lub takich, gdzie pomimo działalności człowieka krajobraz zachował pewne naturalne lub

wartościowe cechy. Obszary te chronione są dzisiaj w rezerwach przyrody i parku krajobrazowym.

Polskie prawo (*Ustawa z dnia 16 października 1991 roku...*) wyróżnia następujące formy terytorialnej ochrony przyrody :

- a) parki narodowe,
- b) rezerваты przyrody,
- c) parki krajobrazowe,
- d) obszary chronionego krajobrazu,

a także indywidualne formy ochrony przyrody, którymi mogą być objęte pewne obszary, takie jak:

- stanowiska dokumentacyjne,
- użytki ekologiczne,
- zespoły przyrodniczo-krajobrazowe,
- pomniki przyrody.

Z wyżej wymienionych obiektów w woj. łódzkim mamy do czynienia z rezerwatami przyrody, obszarami chronionego krajobrazu i parkiem krajobrazowym, a także pomnikami przyrody.

Rezerwat przyrody to obszar obejmujący zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym ekosystemy lub obszary, na których występują określone gatunki zwierząt i roślin lub elementy przyrody nieożywionej, mające istotną wartość ze względów naukowych, przyrodniczych, kulturowych bądź krajobrazowych. Ze względu na przedmiot ochrony rezerваты dzielą się na faunistyczne, krajobrazowe, leśne, torfowiskowe, florystyczne, wodne, przyrody nieożywionej, stepowe i słonoroślowe. Ze względu na formę ochrony rezerваты podzielić możemy na ścisłe i częściowe. Rezerваты tworzone są zarządzeniem Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa.

Park krajobrazowy to obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i krajobrazowe. Celem powołania parku jest zachowanie, popularyzacja i upowszechnienie tych wartości. Grunty rolne i leśne pozostają w gospodarczym użytkowaniu, ale niedopuszczalna jest działalność o charakterze przemysłowym. Realizacją celów zajmuje się zarząd parku. Parki krajobrazowe tworzone są rozporządzeniem wojewody. Istniejące na terenie parku rezerваты przyrody podlegają ochronie na mocy wymienionych wyżej przepisów.

Obszar chronionego krajobrazu to wyróżniający się krajobrazowo teren o różnych typach ekosystemów. Grunty leśne i rolne pozostają w gospodarczym wykorzystaniu. Obszary chronionego krajobrazu tworzone są rozporządzeniem wojewody albo uchwałą rady gminy. Uwzględniane są w planach zagospodarowania przestrzennego, ale nie tworzy się specjalnych zarządów do ich obsługi.

Pomnik przyrody to pojedynczy twór przyrody żywej lub nieożywionej albo skupienie takich obiektów o szczególnej wartości naukowej, kulturowej, historyczno-pamiętkowej i krajobrazowej.

Na terenie województwa łódzkiego jest obecnie zatwierdzonych dziewięć rezerwatów przyrody, a planuje się powołać do istnienia dwa dalsze. Najstarszym z nich jest utworzony jeszcze przed drugą wojną światową rezerwat Polesie Konstantynowskie. Powstał on 23 maja 1930 r. na mocy uchwały nr 479 Magistratu m. Łodzi. Ponownie powołano go do istnienia 12 maja 1954 roku (*Zarządzenie Ministra Leśnictwa z dnia 12 maja 1954 roku...*) jako rezerwat częściowy. Jego powierzchnia wynosi 9,80 ha. Jest położony w Łodzi w pobliżu zoo, przy ul. Krzemienieckiej. Rezerwat chroni pozostałości dawnej puszczy łódzkiej, która porastała obecną dzielnicę Polesie (po lesie). Najbardziej charakterystyczną rośliną spotykaną w rezerwacie jest bluszcz pospolity, którego najstarsze okazy oplatające niektóre drzewa kwitną i owocują. Z drzew spotykamy tu dąb szypułkowy, olszę czarną, grab zwyczajny i dosadzaną sztucznie jodłę pospolitą, która dawniej występowała na terenie rezerwatu. Z innych roślin J. K. K u r o w s k i (1996) wymienia rośliny runa leśnego takie jak zawilec gajowy, gwiazdnica gajowa, jaskier kosmaty i kopytnik pospolity. Pomimo że rezerwat położony jest na terenie miasta, można tu także spotkać wiele gatunków ptaków leśnych i innych zwierząt, zwłaszcza owadów (K u r z a c 1991). Ze względu na swoje położenie rezerwat jest ogrodzony i wstęp jest możliwy po wcześniejszym uzyskaniu pozwolenia od Wojewódzkiego Konserwatora Przyrody.

Charakter leśny ma także rezerwat częściowy Wiączyń, utworzony 4 lutego 1957 r. (*Zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 4 lutego 1957 roku...*). Jego powierzchnia wynosi 8,40 ha. Położony jest w gminie Nowosolna, w pobliżu drogi z Łodzi do Brzezin. Najbardziej rzucającym się w oczy elementem przyrody są imponujących rozmiarów (i zapewne wieku) buki. Każdy z nich mógłby z powodzeniem zostać uznany za pomnik przyrody. Z innych drzew występuje tu także jodła pospolita, klon jawor i grab zwyczajny. W runie spotkać można występujące masowo wczesną wiosną zawilce gajowe. T. K u r z a c (1991) podaje także, że rośnie tam fiołek leśny, gwiazdnica wielkokwiatowa i szczawik zajęczy. Rezerwat dostępny jest dla zwiedzających pod warunkiem przestrzegania obowiązujących na jego terenie przepisów.

Inny charakter ma trzeci z rezerwatów położonych w woj. łódzkim, a mianowicie rezerwat częściowy Ciosny. Jest to rezerwat florystyczny. Utworzony został 10 grudnia 1971 r. (*Zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 10 grudnia 1971 roku...*). Jego powierzchnia wynosi 2,42 ha. Położony jest na terenie wsi Rosanów. Rezerwat utworzony został dla ochrony skupienia wyjątkowo okazałych jałowców rosnących na wydmach. Jest ich tutaj ok. 8000, w tym 1300 o znacznych wymiarach (K u r o w s k i 1996). Ponadto występuje tu sosna zwyczajna, brzoza brodawkowata i, niestety, czeremcha amerykańska, która choć usuwana, zaczyna zagrażać rezerwatowi. Z innych roślin zwraca zwłaszcza uwagę paprotka zwyczajna. Ze względu na niewielką powierzchnię oraz swój charakter (wrażliwa roślinność wydmowa), rezerwat nie

jest udostępniony dla zwiedzających. Ogrodzony jest siatką i otoczony działkami, których właściciele interesują się tym, czy ktoś nie niszczy przyrody na jego terenie. Doskonale nadaje się za to dla celów szkolenia niewielkich grup i w tym charakterze wykorzystywany jest dla uczestników kursów szkoleniowych dla kandydatów do Straży Ochrony Przyrody.

Kolejnym rezerwatem leśnym jest rezerwat częściowy Zabrzeźnia. Powołano go do istnienia 4 lipca 1984 r. (*Zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 4 lipca 1989 roku...*). Jego powierzchnia liczy 27,62 ha. Położony jest na terenie miasta Głowna, przy drodze prowadzącej do Bielaw. Przedmiotem jego ochrony jest las mieszany z udziałem jodły na granicy jej północnego zasięgu. W rezerwacie występują także i inne gatunki drzew, takie jak grab zwyczajny, dąb szypułkowy, sosna zwyczajna, klon jawor czy lipa drobnolistna. W runie spotkać można rzadkie i chronione gatunki roślin – dwa gatunki storczyków, lilię złotogłów i bluszcz pospolity (K u r o w s k i 1996). Rezerwat dostępny jest dla zwiedzających pod warunkiem przestrzegania obowiązujących na jego terenie przepisów ochronnych. Dojazd do rezerwatu jest możliwy samochodem, ponieważ przez jego teren przechodzi asfaltowa droga prowadząca do Bronisławowa.

Jako jedyny w woj. łódzkim ściśłą ochroną (na ok. 5,5 ha ochrona częściowa) otoczony jest rezerwat Torfowisko Rąbień. Jego powierzchnia wynosi 42,12 ha. Położony jest na południe od wsi Piaskowa Góra, niedaleko od szosy prowadzącej z Aleksandrowa Łódzkiego do Lutomińska. Utworzony został 29 grudnia 1987 r. (*Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych z dnia 29 grudnia 1987 roku...*) dla ochrony unikalnego w Polsce środkowej torfowiska wysokiego z bogatą roślinnością. Drzewostan tworzy głównie brzoza omszona, olsza czarna oraz brzoza brodawkowata. W runie można spotkać owadożerną rosiczkę okrągłolistną, a także żurawinę błotną i welniankę pochwowatą. Rezerwat jako ściśły nie jest udostępniony do zwiedzania. Informują o tym tablice informacyjne dewastowane ciągle przez okolicznych wandalów. Służby ochrony przyrody (leśnicy, strażnicy ochrony przyrody, policja) mogą stosować sankcje karne wobec osób wchodzących na jego teren, nie mówiąc już o tych, które cokolwiek tam niszczą. Możliwe są jednak wycieczki wokół granic rezerwatu na terenie jego otuliny.

Charakter leśny ma rezerwat częściowy Struga Dobieszkowska, położony na terenie Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich w pobliżu miejscowości Imielnik Stary i Kolonia Dobieszków. Utworzony został 25 czerwca 1990 r. (*Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 25 czerwca 1990 roku...*). Ma on powierzchnię 37,65 ha. Jego kształt jest bardzo wydłużony, ponieważ jego osią jest niewielka rzeczka, będąca pozostałością po wielu jej podobnych występujących niegdyś w regionie łódzkim. W drzewostanie spotkać można olszę czarną, jesion wyniosły (łęgi), dąb szypułkowy, klon jawor, grab zwyczajny, brzozę brodawkowatą i inne. Wiosną na

szczególnością zasługują obszary źródliskowe umiejscowione w swojego rodzaju „misach”, ze względu na kwitnące rośliny runa leśnego. Rezerwat udostępniony jest dla zwiedzających na ogólnych zasadach. Ze względu na swoje położenie na terenie parku krajobrazowego będzie mógł pełnić ważną funkcję edukacyjną.

Największym rezerwatem położonym w województwie łódzkim jest liczący 100,47 ha leśny rezerwat częściowy Dąbrowa Grotnicka. Utworzony został w tym samym dniu, co wyżej omawiany (*Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 25 czerwca 1990 roku...*). Położony jest na terenie lasów grotnickich w Nadleśnictwie Grotniki. Utworzono go w celu zachowania zespołu dąbrowy świetlistej. Występują tu oba gatunki dębów, a także sosna zwyczajna, brzoza brodawkowata i inne. J. K. K u r o w s k i (1996) podaje, że w rezerwacie można spotkać takie rzadkie rośliny chronione, jak wawrzynek wilczelyko, naparstnica zwyczajna czy lilia złotogłów. Rezerwat, podobnie jak omówiony wyżej, jest dostępny dla zwiedzających.

Kolejnym rezerwatem leśnym jest rezerwat częściowy Grądy nad Moszczenicą. Utworzony został 13 czerwca 1994 r. (*Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 13 czerwca 1994 roku...*). Jego powierzchnia wynosi 42,14 ha. Położony jest na północ od wsi Szczawin, w pobliżu drogi Stryków–Ozorków. Z ważniejszych gatunków drzew wymienić tu można jodłę pospolitą, dąb szypułkowy, klon jawor i sosnę. Nad rzeką Moszczenicą łągi tworzone są przez olszę czarną i jesion wyniosły. Runo wczesną wiosną tworzą zawilec gajowy, zawilec żółty, przylaszczka, zaś późną wiosną pojawia się konwalia majowa (K u r o w s k i 1996).

Najmłodszym rezerwatem jest utworzony 12 listopada 1996 r. (*Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 12 listopada 1996 roku...*) rezerwat częściowy Las Łagiewnicki. Jego powierzchnia wynosi 69,85 ha, co czyni go drugim co do wielkości na terenie woj. łódzkiego. Położony jest na terenie Łodzi i obejmuje część lasu o tej samej nazwie. Wchodzi w skład Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich. Celem ochrony jest las o charakterze grądu i dąbrowy świetlistej. W skład drzewostanu wchodzi: dąb, brzoza brodawkowata, grab zwyczajny, jodła pospolita i inne. Spotyka się tu wiele roślin chronionych, takich jak wawrzynek wilczelyko, bluszcz pospolity, dwa gatunki storczyków, naparstnica zwyczajna czy pierwiosnka lekarska (K u r o w s k i 1996). Występuje tu także roślina częściowo chroniona, która jest, niestety, masowo zrywana w okresie kwitnienia, a mianowicie konwalia majowa. Rezerwat nie ma jeszcze zaznaczonych w terenie granic oraz tablic informujących o jego istnieniu; będzie udostępniony do zwiedzania pod warunkiem przestrzegania pewnych ograniczeń, m.in. wstęp możliwy będzie tylko w miejscach wyznaczonych. Nad przestrzeganiem przepisów ochronnych czuwać będą konni strażnicy ochrony przyrody, którzy są jednocześnie funkcjonariuszami Straży Miejskiej.

Planowane jest utworzenie dalszych dwóch rezerwatów, a mianowicie Źródła Ciosenki i Grądy nad Lindą. Obydwa mają charakter leśny.

W dniu 31 grudnia 1996 r. (*Rozporządzenie Wojewody Łódzkiego i Wojewody Skierniewickiego z dnia 31 grudnia 1996 roku...*) powstał na terenie województw łódzkiego i skierniewickiego Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich. Jego powierzchnia wynosi 10 748 ha, a powierzchnia otuliny 3020 ha. Obejmuje tereny położone na północ od drogi z Łodzi do Brzezin i na południe od drogi Zgierz–Stryków–Niesułków. W jego skład wchodzi dwa z wyżej opisanych rezerwatów oraz projektowany rezerwat Parowy Janinowskie (woj. skierniewickie). Z rzek położonych na jego terenie wymienić można górne odcinki Bzury, Moszczenicy i Mroźcy. Park nie ma charakteru leśnego. Kilka kompleksów, takich jak Las Łagiewnicki, lasy w okolicach Dobieszkowa, Woli Cyrusowej, Buczka, czy niewielkie laski położone na północ od Brzezin nie zajmuje nawet połowy jego powierzchni. Największą atrakcją parku są natomiast piękne krajobrazy, które obserwować można z krawędzi wzgórz pochodzenia lodowcowego, położonych w centralnej jego części pomiędzy drogami Nowosolna–Skoszewy i Stryków–Brzeziny. Na terenie parku rośnie ponad 60 gatunków drzew i krzewów, 15 gatunków chronionych i siedem gatunków częściowo chronionych roślin (K u r o w s k i, A n d r z e j e w s k i 1995). Z obiektów kultury materialnej wymienić należy klasztor oo. Franciszkanów w Łagiewnikach, dworek w Byszewach związany z postacią Jarosława Iwaszkiewicza, czy wreszcie relikw obiektu obronnego związanego z rodzinami Warszzyckich lub Duninów, pochodzący prawdopodobnie z XV w. (K a j z e r 1980), położony w miejscowości Skoszewy.

Park krajobrazowy jest najmłodszym obiektem chronionym na terenie województwa. Jego funkcjonowanie rozpocznie się formalnie 14 dni po ogłoszeniu rozporządzenia wojewodów o jego utworzeniu. W praktyce zacznie on funkcjonować jeszcze później. Trudno więc dziś powiedzieć, jak będzie wyglądało jego udostępnienie dla turystów i jego turystyczne zagospodarowanie. Obowiązujące zasady zagospodarowania nakazują preferowanie funkcji społecznych, kulturowych, krajobrazowych, dydaktycznych i naukowych. Nakazana jest także ochrona czystości wód powierzchniowych, krajobrazu i różnorodnych form geomorfologicznych, zachowanie naturalnych fragmentów szaty roślinnej, podnoszenie walorów krajobrazu metodami przyrodniczymi poprzez np. dolesianie i ochrona terenu parku przed nadmiernym zurbanizowaniem. Zakazy dotyczą przede wszystkim zmian stosunków wodnych, deformacji form geomorfologicznych, składowania odpadów i ścieków, przetwórstwa kopalin na skalę przemysłową, stosowania środków chemicznych pierwszej klasy toksyczności oraz zabijania, niszczenia i uszkodzania wszystkich gatunków fauny i flory, z wyjątkiem szkodliwych dla gospodarki rolnej, leśnej i łowieckiej. Jak więc z powyższego widać, park jest idealnym miejscem do uprawiania wielu form turystyki i obiektem wprost w tym celu stworzonym. Trzeba jednak w tym miejscu dodać, że

w najbliższych latach przez teren parku poprowadzona zostanie autostrada, co niewątpliwie zmniejszy jego walory krajobrazowe.

Na terenie woj. łódzkiego utworzono 25 maja 1987 r. trzy zespoły chronionego krajobrazu (*Uchwała nr XXVI/156/87 Rady Narodowej Miasta Łodzi z dnia 25 maja 1987 roku...*). Ich łączna powierzchnia wynosi 30 490,80 ha. Lasy zajmują nieco ponad połowę tego obszaru (15 574 ha). Północny zespół położony jest w gminie Głowno, centralny w gminach Aleksandrów Łódzki, Zgierz, Łódź, Stryków, Nowosolna i Ozorków, a południowy w gminach Nowosolna i Brójce. Tereny te mają tworzyć pewnego rodzaju rezerwę obszarów mało zmienionych w wyniku działalności człowieka i mogą być wykorzystane dla potrzeb turystyki, budownictwa letniskowego i innych form wypoczynku.

Na zakończenie tego przeglądu obszarów chronionych należy jeszcze wspomnieć o parku miejskim Źródliśka, który objęty jest ochroną jako pomnik przyrody. Ten najstarszy park łódzki ma na swoim terenie wiele drzew leśnych, w tym kilkadziesiąt starych dębów, a także drzewa ozdobne wprowadzone przez człowieka, jak miłorząb dwuklapowy, czy platan klonolistny (*Raport o stanie środowiska...*, 1996). Park od kilku lat jest ogrodzony, ale dostępny dla zwiedzających.

Jak z powyższego wynika, woj. łódzkie nie może poszczycić się szczególnie imponującą liczbą terenów chronionych. I nie jest to spowodowane wyłącznie faktem, że jest najmniejsze w kraju. Dla przykładu sama tylko Warszawa ma na swoim terenie tyle rezerwatów przyrody, co ono, nie mówiąc już o woj. stołecznym, gdzie rezerwatów jest ponad trzydzieści, a ponadto park narodowy i dwa parki krajobrazowe. Ubóstwo wartościowych terenów przyrodniczych jest, jak wspomniałem na wstępie, wynikiem żywiołowego rozwoju przemysłu w ciągu ostatnich dwóch wieków. To co udało się ocalić od zagłady zasługuje na szczególną ochronę realizowaną w formie rezerwatów przyrody. Obiekty te pełnią ważną funkcję naukową, dydaktyczną, a przede wszystkim stanowią zabezpieczenie biologicznej różnorodności w naszym regionie. W mniejszym stopniu nadają się do wykorzystania turystycznego, po pierwsze ze względu na swoją pozorną nieatrakcyjność – przeciętny spacerowicz raczej nie dostrzeże w „zwykłym lesie” czegoś nadzwyczajnego, a po drugie z powodu ograniczeń nakładanych na przebywających na ich terenie. Jednak dla ludzi interesujących się przyrodą są rezerваты miejscem niewątpliwie godnym odwiedzenia i bliższego poznania. Inaczej natomiast wygląda sytuacja w parku krajobrazowym, w którym głównie walory krajobrazu stanowią o jego wartości dla turystyki. Obszar parku, chroniony przed „zakusami” przemysłu i urbanizacją, stać się powinien w przyszłości najważniejszym miejscem dla wielu form wypoczynku.

Jak widać, w wieloraki sposób chronione obszary woj. łódzkiego służą jego mieszkańcom, dlatego ich zachowanie leży w naszym wspólnym interesie.

PIŚMIENNICTWO

- K a j z e r L., 1980, *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII–XVII wieku*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia archeologica, z. 1, s. 280.
- K o s s m a n E. O., 1934, *Śladami dawnej Łodzi*, Łódź.
- Ustawa z dnia 16 października 1991 roku o ochronie przyrody, „Dziennik Ustaw”, nr 114, poz. 492.
- K u r o w s k i J. K., 1996, *Rezerваты regionu łódzkiego*, Zarząd Okręgu Ligi Ochrony Przyrody i EKO-WYNIK, Łódź.
- K u r o w s k i J. K., A n d r z e j e w s k i H., 1995, *Park Krajobrazowy Wzniesień Łódzkich*, Zarząd Okręgu Ligi Ochrony Przyrody, Wojewódzka Komisja Ochrony Przyrody, Łódź.
- K u r z a c T., 1991, *Rezerваты województwa łódzkiego*, Liga Ochrony Przyrody, Łódź.
- Raport o stanie środowiska województwa łódzkiego w 1995 r., 1996, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Łódź.
- Rozporządzenie Wojewody Łódzkiego i Wojewody Skierniewickiego z dnia 31 grudnia 1996 roku w sprawie utworzenia Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich, (w trakcie publikacji).
- Uchwała nr XXVI/156/87 Rady Narodowej Miasta Łodzi z dnia 25 maja 1987 roku w sprawie ustanowienia obszarów krajobrazu chronionego na terenie województwa łódzkiego, „Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego”, nr 10, poz. 68.
- Z a j ą c z k o w s k i S. M., 1976, *Studia z dziejów osadnictwa na obszarze Łodzi do końca XVI wieku*, LTN, Łódź.
- Zarządzenie Ministra Leśnictwa z dnia 12 maja 1954 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody, „Monitor Polski”, nr A 54, poz. 743.
- Zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 4 lutego 1957 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody, „Monitor Polski”, nr 16, poz. 103.
- Zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 10 grudnia 1971 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody, „Monitor Polski”, 1972, nr 5, poz. 33.
- Zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 4 lipca 1984 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody, „Monitor Polski”, nr 17, poz. 125.
- Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych z dnia 29 grudnia 1987 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody, „Monitor Polski”, 1988, nr 5, poz. 48.
- Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 25 czerwca 1990 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody, „Monitor Polski”, nr 31, poz. 248.
- Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 13 czerwca 1994 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody, „Monitor Polski”, nr 35, poz. 300.
- Zarządzenie Ministra Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa z dnia 12 listopada 1996 roku w sprawie uznania za rezerwat przyrody, „Monitor Polski”, nr 75, poz. 683.

Mgr Wojciech Zajączkowski
Wojewódzki Inspektorat
Ochrony Przyrody
ul. Piotrkowska 133
Łódź

Wpłynęło:
26 lutego 1997 r.